

ІНТЕГРАЛЬНА ОЦІНКА ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Зроблено розрахунки інтегрального індексу якості трудового потенціалу сільського населення та рівня його використання, на основі яких проведено кластерний аналіз та сформовано три групи регіонів України з низьким, середнім та високим рівнями вказаних характеристик.

The article presents calculations of the integral index of quality of labour potential of the rural population and the level of its use. On this basis the cluster analysis is done and three groups of the Ukrainian regions with low, medium and high levels of these characteristics are formed.

Ключові слова: сільське населення, трудовий потенціал, сільські території, якість трудового потенціалу, зайнятість сільського населення.

Постановка проблеми. В сучасних умовах господарювання сільське населення є заручником двох основних сил, які перешкоджають збалансованому розвитку аграрного виробництва та сільських територій. Це, з одного боку, зацікавленість держави у збереженні низьких та доступних цін на продукти харчування при відсутності адекватної державної політики підтримки сільськогосподарського виробництва, а з іншого – поширення крупних агроформувань різноманітних форм власності, зацікавлених в отриманні максимального прибутку, проте байдужих до розвитку сільських територій та вирішення проблем зайнятості сільського населення [1].

Водночас цілком очевидно, що перспективи розвитку агропромислового комплексу безпосередньо пов'язані зі збалансованістю розвитку та забезпеченням максимальних можливостей реалізації сільського трудового потенціалу. Усе це зумовлює необхідність окремого наукового дослідження проблем оцінки використання трудового потенціалу сільського населення, що знаходяться на перетині інтересів економіки та особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зазначеній проблематиці присвятили свої наукові праці Д.П. Богиня, О.А. Грішнова, Л.С. Лісогор, О.В. Макарова, В.М. Новіков, В.В. Онікієнко, І.Л. Петрова, М.І. Пітюлич, Л.В. Шаульська та багато інших дослідників [2–4]. Різні аспекти використання та оцінки трудового потенціалу населення у сільській місцевості вивчали О.А. Богущкий, В.С. Дієсперов, М.І. Долішній, О.І. Здоровцова, С.М. Злупко, Г.І. Купалова, Е.М. Лібанова, І.І. Лотоцький, С.І. Пирожков, П.Т. Саблук, Л.Г. Ткаченко, К.І. Якуба.

Проте зміна умов реалізації трудового потенціалу сільського населення відбувається безперервно, що пов'язано із реформуванням відносин власності на землю, науково-технічним прогресом, соціально-економічними та політичними змінами в країні. Це вимагає постійного вивчення особливостей та врахування специфіки сільського трудового потенціалу з метою забезпечення найвищої ефективності його реалізації на сучасному етапі розвитку.

Формулювання цілей статті. Метою статті є оцінка трудового потенціалу сільського населення в регіональному розрізі та отримання рейтингу регіонів – від регіону з найвищим рівнем трудового потенціалу до регіону, де трудовий потенціал населення найменший у порівнянні з іншими регіонами. Побудова такого рейтингу можлива лише за допомогою інтегральної оцінки.

Виклад основного матеріалу. Порівняльну оцінку регіонів України за якісним рівнем трудового потенціалу сільського населення можна провести з допомогою таких показників, як ймовірність для жінок та чоловіків прожити весь працездатний період; частка населення у віці 25 років та старше, яке має рівень освіти не нижче повної загальної середньої та коефіцієнт сальдо міграції (%). Як і будь-яка інша модель, індекс якісного рівня трудового потенціалу сільського населення є спрощеним віддзеркаленням реальності. Проте саме його розрахунки дозволяють побудувати єдину шкалу, на якій в ранжованому порядку розміщуються всі регіони України. Конкретне значення інтегрального індексу не має економічної інтерпретації – важливим є лише місце, яке належить кожному конкретному регіону на єдиній по Україні шкалі.

Перше місце за даними 2007 року займала АР Крим, причому за одним з трьох аспектів трудового потенціалу вона займала перше місце (за рівнем освіти) та друге місце за коефіцієнтом сальдо міграції. У 2008 році АР Крим втратила чільний рядок рейтингу і зайняла лише п'яте місце, це відбулося за рахунок зниження рівня освіти та коефіцієнта сальдо міграції. Наступне місце у 2007 році належало Львівській області, яка на відміну від АР Крим не тільки втрималася на верхніх щаблях рейтингу, а й посіла перше місце. Третє місце рейтингу за розрахунками 2007 року належало Чернівецькій області (табл. 1).

Така зміна лідерів пов'язана, в першу чергу, зі значною варіацією коефіцієнта сальдо міграції, що, в свою чергу, призводить до збільшення варіації інтегрального показника. Необхідно відмітити стрімке підвищення рейтингу Луганської області, яке відбулося за рахунок підвищення рівня освіти. Окрім вищезгаданої Луганської області, найбільше свій рейтинг покращили Волинська (з 19 на 15) та Вінницька

області, яка після 16 місця у 2007 році посіла 11 у 2008. Найбільше падіння рейтингу продемонструвала Донецька область: з 7 сходинки у 2007 році до 16 у 2008 році, та Одеська (з 13 у 2007 році до 20 у 2008 році).

Таблиця 1

Характеристика якісного рівня трудового потенціалу сільського населення регіонів України

Області	Індекс рівня трудового потенціалу		Ранг регіону	
	2007	2008	2007	2008
АР Крим	0,750	0,613	1	5
Вінницька	0,411	0,505	16	11
Волинська	0,392	0,402	19	15
Дніпропетровська	0,487	0,473	11	12
Донецька	0,576	0,394	7	16
Житомирська	0,212	0,251	24	22
Закарпатська	0,650	0,662	5	2
Запорізька	0,431	0,407	14	14
Івано-Франківська	0,647	0,632	6	3
Київська	0,248	0,262	23	21
Кіровоградська	0,358	0,230	21	23
Луганська	0,408	0,580	17	7
Львівська	0,663	0,680	2	1
Миколаївська	0,282	0,224	22	24
Одеська	0,446	0,303	13	20
Полтавська	0,521	0,521	9	10
Рівненська	0,551	0,566	8	8
Сумська	0,406	0,386	18	17
Тернопільська	0,652	0,614	4	4
Харківська	0,418	0,431	15	13
Херсонська	0,366	0,378	20	18
Хмельницька	0,460	0,357	12	19
Черкаська	0,515	0,555	10	9
Чернівецька	0,658	0,591	3	6
Чернігівська	0,150	0,128	25	25

За допомогою кластерного аналізу регіони України були поділені на три групи: з високим, середнім та низьким рівнями тієї чи іншої характеристики трудового потенціалу сільського населення.

Для кластеризації було використано статистичний програмний пакет SPSS, а саме процедуру кластеризації k-середніми [5]. Застосування саме цієї процедури було обумовлено декількома факторами. По-перше, ця процедура дозволяє розбити сукупність на визначену кількість груп (в даному випадку розбивалась сукупність на три групи), по-друге, немає потреби визначати початкові центри кластерів за допомогою попереднього ієрархічного аналізу. Групування відповідно до цього методу дало наступні результати: в 2007 році за індексом якісного рівня трудового потенціалу сільського населення до групи з високим рівнем належало 8 областей. До групи з середнім рівнем розвитку відносилися 13 регіонів, з низьким – лише 4 (табл. 2).

Таблиця 2

Групування регіонів України за індексом якісного рівня трудового потенціалу сільського населення

	2007	2008
Високий	АР Крим, Донецька, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька	АР Крим, Закарпатська, Івано-Франківська, Луганська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Черкаська, Чернівецька
Середній	Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Одеська, Полтавська, Сумська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська	Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Сумська, Харківська, Херсонська, Хмельницька
Низький	Житомирська, Київська, Миколаївська, Чернігівська	Житомирська, Київська, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська, Чернігівська

За даними 2008 року група регіонів з високим якісним рівнем трудового потенціалу сільського населення значно розширилася і становила 10 областей, відбулися також і якісні зміни у складі цієї групи. Так, із 8 регіонів, що відносилися до регіонів з високим якісним рівнем трудового потенціалу сільського населення у 2007 році, залишилися АР Крим, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області, а до них додалися Луганська, Полтавська, Черкаська. Кількість регіонів з середнім рівнем життя сільського населення скоротилася з 13 до 9. Відповідно кількість регіонів з низьким рівнем життя збільшилася до 6. Такі зміни можуть свідчити як про збільшення розшарування між регіонами за якісним рівнем трудового потенціалу сільського населення, так і про вирівнювання якісного рівня трудового потенціалу, яке ускладнює процес віднесення регіонів до певних груп.

Аналіз динаміки величини центрів кластерів регіонів з середнім та низьким рівнями життя населення демонструє їх зближення, що відбувається на тлі стабільного зростання значення центру кластера з високим рівнем розвитку, до того ж відбувається зменшення відстані між центрами кластерів з середнім та низьким рівнем життя сільського населення.

Підводячи підсумок огляду передумов формування та використання сільського трудового потенціалу можна зробити висновок про існування у сільській місцевості певних перешкод на шляху відтворення трудового потенціалу. При чому в ряді випадків ситуація продовжує погіршуватися. Це стосується як обмеженості ресурсів для формування трудового потенціалу достатнього рівня та для оптимального його використання, так і обмеженості можливостей доступу до різного роду товарів та послуг в порівнянні з міським населенням. Про це свідчать негативні тенденції в сфері охорони здоров'я, освіти, соціальної інфраструктури, забезпеченості сільського населення комунальними зручностями; окремими доказами слугують суттєва різниця між сукупними ресурсами та грошовими доходами сільських та міських домогосподарств, а також значна частка (майже 60 %) сільських мешканців із середньодушовими грошовими доходами нижче прожиткового мінімуму. Все це створює матеріальні та психологічні перешкоди на шляху ефективного формування та використання трудового потенціалу сільського населення і вимагає врахування згаданих аспектів при розробці ефективної системи регулювання процесу реалізації сільського трудового потенціалу в сучасних умовах.

Регіональну оцінку рівня використання трудового потенціалу сільського населення можна провести з допомогою інтегрального показника, до складу якого входять рівень зайнятості (%), рівень безробіття (%) та середній розмір оплати праці у грошовому та натуральному вигляді (грн). Така незначна кількість показників пояснюється тим, що, по-перше, інші індикатори або мають незначну, або дуже велику регіональну варіацію, що унеможливує їх застосування. По-друге, більшість показників, які можна використати для оцінки ефективності використання трудового потенціалу сільського населення, отримують з вибіркового обстежень (умов життя домогосподарств та економічної активності населення) та мають невисокий рівень надійності для сільської місцевості внаслідок недостатності вибіркової сукупності. Результати розрахунків представлені на рис. 1.

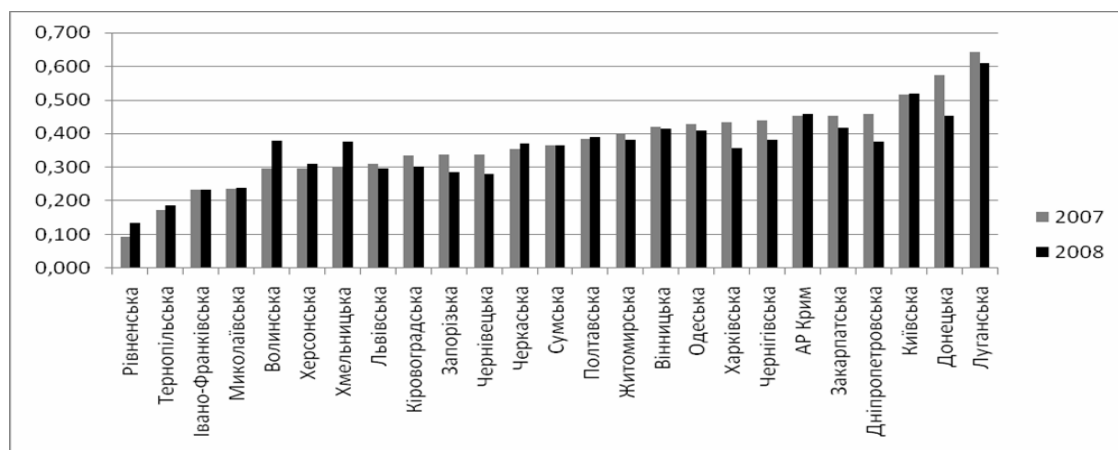

Рис. 1. Індекс рівня використання трудового потенціалу сільського населення регіонів України

Перше місце за рівнем використання трудового потенціалу у 2007 році займала Луганська область, причому по двох з трьох показників вона займала перші місця: рівень зайнятості та рівень безробіття. У 2008 році Луганська область втратила у значенні інтегрального показника, але зберегла за собою чільний рядок рейтингу, хоча за рівнем безробіття вона стала третьою, а за середнім рівнем оплати праці у сільській місцевості лише 11. В 2008 році склад аутсайдерів не змінився. Відсутність ротації серед областей-аутсайдерів пояснюється тим, що значення їх інтегральних показників значно поступають всім іншим регіонам (за виключенням Миколаївської області, яка може помінятися з вищезгаданими областями вже у наступному році).

За рівнем використання трудового потенціалу всі регіони України було поділено на три групи (табл. 3).

Таблиця 3

Групування регіонів України за індексом рівня використання трудового потенціалу сільського населення

	2007	2008
Високий	Донецька, Київська, Луганська	Київська, Луганська
Середній	АР Крим, Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Кіровоградська, Львівська, Одеська, Полтавська, Сумська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська	АР Крим, Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Одеська, Полтавська, Сумська, Харківська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська
Низький	Івано-Франківська, Миколаївська, Рівненська, Тернопільська	Запорізька, Івано-Франківська, Кіровоградська, Львівська, Миколаївська, Рівненська, Тернопільська, Херсонська, Чернівецька

У 2007 році до регіонів з високим рівнем використання трудового потенціалу сільського населення, належало 3 регіони, група регіонів з середнім рівнем налічувала 18 регіонів, причому значення центру цього кластеру суттєво відставало від значення центру кластеру регіонів з високою ефективністю використання трудового потенціалу.

Група з низькими показниками рівня використання трудового потенціалу сільського населення складалась лише з 4 регіонів (Івано-Франківської, Миколаївської, Рівненської та Тернопільської областей).

У 2008 році ситуація суттєво змінилася: до регіонів з високим рівнем використання трудового потенціалу належала лише Луганська та Київська області. Група регіонів з середнім рівнем значно скоротилася і складалася з 14 регіонів, при цьому відстань між центрами кластерів скоротилася. Позитивним моментом є збільшення значення центрів кластерів груп з середнім та низьким рівнем, а негативним – зменшення значення центру кластеру з високим рівнем використання трудового потенціалу та збільшення кількості регіонів з низьким рівнем використання трудового потенціалу, таких у 2008 році було зафіксовано 9.

Для двох областей із високим рівнем використання трудового потенціалу сільського населення характерні низькі частки сільського населення – для Донецької найнижчий (9,6 % та 9,5 %) і 13,4–13,5 % у Луганській. Найвищі рівні використання трудового потенціалу сільського населення у цих областях та Київській області можуть бути спричинені високим рівнем зайнятості сільського населення у Донецьку, Луганську та Києві. Для областей із низьким рівнем використання трудового потенціалу сільського населення характерні вищі в порівнянні з середньою по Україні частки сільського населення (окрім Запорізької області), що у зв'язку із занепадом сільського господарства – основним видом діяльності у сільській місцевості – спричинило зниження рівня використання трудового потенціалу сільського населення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Результати проведеного дослідження свідчать про те, що сталого лідера серед регіонів України за якісним рівнем трудового потенціалу сільського населення не існує. Це твердження обумовлене високою регіональною варіацією показників трудового потенціалу сільського населення. Коливання рейтингу областей цілком обумовлено ступенем реалізації конкретних регіональних програм за базовими аспектами трудового потенціалу населення. Перспективи подальших досліджень полягають у подальшому розвитку прикладних засад оцінки використання трудового потенціалу сільського населення, оскільки вони створюють передумови для формування та реалізації соціально-економічної політики країни в регіональному розрізі, зокрема і у сфері реалізації трудового потенціалу сільського населення.

Література

1. Саблук П. Т. Основні напрями розвитку високоефективного агропромислового виробництва в Україні / П. Т. Саблук // Агроінком. – 2002. – № 4–7. – С. 2–7.
2. Макарова О. В. Державні соціальні програми: теоретичні аспекти, методика розробки та оцінки : [монографія] / Макарова О. В. – К. : Ліра-К, 2004. – 328 с.
3. Лісогор Л. С. Конкурентність ринку праці: механізми реалізації : [монографія] / Л. С. Лісогор ; Е. М. Лібанова. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАНУ, 2005. – 168 с.
4. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / Грішнова О. А. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2001. – 254 с.

5. Бююль Ахим SPSS: искусство обработки информации. Platinum Edition : / Бююль Ахим, Цефель Петер ; [пер. с нем.] – Спб. : ООО «ДиаСофтЮП», 2005 – 608 с.

Надійшла 12.10.2010

УДК 330

О. О. САВЕЛЬСВА

Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського

ОЦІНКА ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТУДЕНТІВ ЯК МАЙБУТНІХ УПРАВЛІНЦІВ

Розглянуто можливість визначення та оцінки показників лідерського потенціалу студентів управлінських спеціальностей з метою прогнозування підвищення ефективності системи управління навчального закладу, підвищення ефективності діяльності підприємства для формування результативної команди через впровадження системи визначення лідерського потенціалу управлінців на етапі «входження людини в організацію».

The opportunity of definition and estimation of parameters leader potential of students of administrative specialities is considered with the purpose of forecasting increase of a system effectiveness of management of an educational institution, increase of efficiency of activity of the enterprise for formation of a productive command through introduction of system of definition leader potential of managers at a stage «occurrence of the person in the organization».

Ключові слова: лідерський потенціал, ефективність діяльності підприємства.

Постановка проблеми. Студенти вищих навчальних закладів, які вивчають економіку та бізнес, представляють собою майбутнє керівництво підприємствами, їх етичні уявлення сильно впливають на економіку та суспільство в цілому.

Для підвищення конкурентоспроможності бізнесу, розробки стратегії подальшого розвитку необхідно грамотно побудувати бізнес-процеси, розробити оптимальну організаційну структуру, зібрати згуртовану команду управлінців та створити в колективі здоровий морально-психологічний клімат. Все це в змозі забезпечити тільки лідер-керівник, який вміє правильно розставити управлінців у складній ієрархічній структурі підприємства. Багато підприємств вже побудували систему кадрової роботи: надали опис професій (посад), але лідерські якості, як правило, оцінюються керівником приблизно або зовсім не оцінюються.

З урахуванням кризових ситуацій відносно суб'єктів бізнесу, важливо виявляти лідерський потенціал майбутніх керівників, з'ясувати їх етичні позиції, які формуються в процесі формального навчання, знайомства з практикою та неформального досвіду [1, с. 56]. Саме визначення умов успішності лідера ще на етапі підбору та формування команди дозволить підприємству запобігти зайвим витрат (фінансових та часових), а також підвищить точність прогнозування успішності його роботи [3, с. 99].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Важливість достовірної оцінки лідерського потенціалу та виявлення лідерів бізнес усвідомив досить давно, але широке дослідження проблем в цій області почалось лише останнім часом.

Проблема підготовки майбутніх фахівців є однією з найбільш пріоритетних, питання оцінки якості підготовки студентів, які б сприяли формуванню їх конкурентоспроможності, є мало дослідженими.

Більш досконало проблема лідерства розвинена та розроблена зарубіжними фахівцями. Серед них Р. Танненбаум, І. Вешлер і Ф. Масарик, Пітер Друкер, Ф. Фідлер, В. Врум, Ф. Йеттон, М. Мескон, П. Херсі, К. Бланшард. Вони створили моделі та висунули теорії, які отримали світове визнання та затвердили себе як правдиві та науково обгрунтовані ідеї. Зробили свій внесок в розвиток теорії лідерства українські та російські вчені: Ф. Хміль, В. Лозниця, Д. Виханський, В. Веснін, А. Кальянов, П. Давидов.

Метою статті є визначення та оцінка показників, які складають основу лідерського потенціалу студентів управлінських спеціальностей з метою прогнозування підвищення ефективності системи управління навчального закладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лідерство – це здатність підняти людське бачення на рівень більш високого кругозору, вивести поточну діяльність людини на рівень більш високих соціальних стандартів, а також формування особистості, виходячи за звичайні рамки, які її обмежують. Лідерство розглядається як динамічна модель поведінки з певною кількістю вагомих чинників, які впливають на відносини, що виникають у макро- та мікроколективі. Не існує єдиного підходу, який би давав повне розуміння того, що в реальності потрібно для того, щоб стати видатним лідером-керівником, а також як можна використовувати цей досвід в реальному житті та управлінні.

Для кращого розуміння поняття «лідерство» доцільно розглянути основні складові лідерського потенціалу. Результати досліджень російських психологів [3, с. 60] дозволили визначити інформативні параметри для оцінки лідерського потенціалу (табл. 1).

У таблиці наведені якості лідера, запропоновані Дж. Максвеллом – відомим експертом у питаннях лідерства в США, який є засновником низки організацій, покликаних допомогти людям розкрити свій